

4. Ha azonban a mult század elejéről más, Kr.-tól független adat is igazolná a 'három nyüstös vászonfajta' jelentésű *tráador* szó létezését, akkor ez a 2. *tráador* valóban újabb adat lenne a tévesen tárgyesetnek értett alanyesetből való elvonásokhoz.

5. A MLSz. értelmezése ('*tunica germanica*') egy pongyola fogalmazású mondaton alapul.

(Gyula.)

Implom József.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

Mesekutatás és mesegyűjtés.

A népmesegyűjtésnek két célja van. Az egyik, hogy az irodalmat gazdagítsa a nép szájáról ellesett, vitathatatlanul nagy irodalmi és esztétikai értékkel bíró népmesékkal; különösen a gyermekirodalomnak van szüksége erre. A másik célja, a gyűjtésnek, hogy a népmese tudományos kutatásához szolgáltasson anyagot. Ezekben a sorokban csak azt szeretném pár szóval megbeszélni, hogy a népmesekutatóknak a mese milyen lejegyzésére van szüksége — a gyűjtés másik célja, az irodalom gyarapítása, már az író dolga, nem a folkloristáé.

A népmesekutatásnak is különfélék a céljai. Elsősorban a népmese eredetének megállapítására törekszik: amikor több mint száz évvel ezelőtt a Grimm testvérek munkássága nyomán megkezdődött a tudományos mesevizsgálat, ez volt az egyetlen probléma. Arról az elhamarkodott törekvéstről, hogy egy csapásra minden mese eredetét megtalálják, hamar le kellett mondani. Az egyes mesetipusok eredetének kutatása lett a főszempont főképpen azóta, amióta finn tudósok: Krohn Gyula, Krohn Károly és Aarne Antti kidolgozták az u. n. történet-földrajzi módszert.¹ Ez a módszer merőben analitikus. Szükség van hozzá a vizsgált mesetipusnak minél több változatára, a világ minden tájáról.² Ezekből a változatokból rövid kivonatokat készít magának a kutató és nem törődik mással, mint a cselekvés és leírás lényeges elemeivel. Azután mozzanatról mozzanatra összehasonlítja egymással a változatokat. Ilyen összehasonlító analitikus uton állapítja meg a mese eredeti alakjának valószínű

¹ L. Kaarle Krohn: Die folkloristische Arbeitsmethode. Oslo 1926.

² A legújabb mesemonografiák, mint Walter Anderson könyve a cinkotai kántorról (FFCommunications 42.) vagy Jan de Vriesé az okos lány meséjéről (FFC 73.) már 400—700 változattal dolgoznak.

tartalmát, valamint keletkezésének helyét és idejét. Az összehasonlító mesekutatót tehát csakis a mese tartalma érdekli.

De vannak a mesekutatásnak egyéb céljai is. Igaz, hogy ezek nem annyira világosan megállapítottak, munkamódjaik nem annyira módszeresek, mint az analitikus vizsgálaté. Nem is lehetnek, mert az összehasonlító mesekutató már száz éves; nemzetközi szervezet (a Folklore Fellows), számos nagyszerű segédkönyv és bibliográfia (Bolte és Polivka jegyzetei a Grimm-mesékhez,³ Aarne-Thompson mesetípusjegyzéke⁴ és az ennek alapján az FFC füzetek között megjelent nemzeti mesekatalógusok, a megjelenőben lévő német meselexikon⁵ és a mesemotívumoknak ugyancsak megjelenőben lévő hatalmas katalógusa⁶ áll rendelkezésére az egységesen kidolgozott módszer mellett. Ugyszólván nem is volt idejük a mese tudósainak arra gondolni, hogy a népmesének más problémái is vannak. Csak egy rövid átmeneti időszak adott erre alkalmat. A múlt század végén, amikor már teljesen készen volt az összehasonlító mesetudomány célkitűzése, de a finn módszer még nem volt kidolgozva, kételkedni kezdtek abban, hogy a kitűzött célt el lehet-e érni egyáltalán. Két nagyjelentőségű munka⁷ kerekén kijelenti, hogy a mese eredetének megállapítása lehetetlen.

Ezért Rittershaus Adelina a mesekutatásnak egy új céljára gondol. Egy nép mesekincséből lelki világára kell következtetni, mert a mese jelentősége nem a tárgyában rejlik — a tárgy nemzetközi is lehet — hanem a formában, amellyel minden nép és korszak kifejezi a primitív és közös témát.⁸ Rittershaus tehát már a mesék nemzeti jellemvonásaira gondol, de a tartalomban keresi ezeket. Azt vizsgálja, hogy a mesetárgyat életkörülményei hogyan változtatják meg.

Elkezdődik a mesének, mint irodalmi műfajnak körülhatárolása is ebben a korszakban. Ludwig Felix Weber⁹ megállapítja a tündérmesének és tréfás mesének — a mese e két fő válfajának — alapvető határozmányait és különbségeit. Ő az első, aki a mesét esztétikai bonckés alá veszi, hogy világos képet adhas-

³ Anmerkungen zu den Kinder und Hausmärchen der Brüder Grimm I. — V. Leipzig 1913—1932.

⁴ The types of the folk-tales, FFC 74., Helsinki 1928.

⁵ Handwörterbuch des deutschen Märchens (szerkeszti Lutz Mackensen), Berlin u. Leipzig 1931—

⁶ Stith Thompson: Motif-index of folk-literature I—III. FFC 106—108., Helsinki 1933—1934.

⁷ Joseph Bédier: Les fabliaux, Paris 1894², 254. l. és Adeline Rittershaus: Die neuisländischen Volksmärchen, Halle a. S. 1902, XLV. l.

⁸ I. m. XLVI. l.

⁹ Märchen und Schwank. Diss. Kiel 1904.

son külső és belső formájáról, világfelfogásáról, jellemzéseiről és leírásairól. Az ő munkáját folytatja W. A. Berendsohn¹⁰ azzal, hogy a meséköltést „stiláris“, vagyis a tartalom kompozícióján alapuló kritériumokkal műfaj-csoportokra tagolja. A mese kompozíciójának „epikus törvényeit“ Axel Olrik¹¹ fejti ki. Csatlakozik ehhez az irányhoz August von Löwis of Menar,¹² aki egyben Rittershaus célkitűzésének is eleget tesz. Ő a német és orosz mese hőisének életét, jellemét és cselekedeteit vizsgálja külön-külön, majd összehasonlítva. A mese esztétikai megismerését szolgálja az ő munkája is. — A mesekutatóknak ez a stilus- és kompozícióvizsgáló csoportja is csak a mese tartalmára kíváncsi.¹³

Minden irodalmi mű az emberi lélek alkotása, a mese azonfelül — legalább egyes elméletek szerint — a 'primitív' ember lelkeé. Vizsgálni lehet tehát a mesét a lélektan szempontjából. Wilhelm Wundt¹⁴ az emberiség fejlődépszichológiájába kapcsolja bele a népmese vizsgálatát és meg akarja magyarázni, hogyan jön létre a primitív ember primitív gondolkodásában a költészet első megnyilvánulása: a mítosz-mese, hogyan éli ez virágkorát az emberiség totemisztikus korszakában és későbbi időkben hogyan válik a kulturnépek alsó rétegének szórakoztatójává.

A mesetudomány az ilyen megfontolásokban az etnológia területén érintkezik a vallástörténettel. Angol etnológusok¹⁵ már meglehetősen régen bekapcsolták a mesét a primitív vallások vizsgálatába és vontak le a primitív vallásokból tanulságot a népmesére. Nálunk Solymossy Sándor egyes mesetanulmányai¹⁶ és megjegyzései¹⁷ hangoztatják a mesének a

¹⁰ Grundformen volkstümlicher Erzählerkunst, Hamburg 1921.

¹¹ Zeitschrift für deutsches Altertum 51, 1909, 1. Az ő nyomán Kaarle Krohn i. m. 100. l. bővebben és újabb szempontból tárgyalja a kérdést.

¹² Der Held im deutschen und russischen Märchen, Jena 1912.

¹³ A stiluselemző csoporthoz lehet sorolni a mese állandó fordulatainak, főképpen kezdő és záró formuláinak vizsgálatát (R. Petsch: Formelhafte Schlüsse im Volksmärchen, Berlin 1900; Bölte-Polivka i. m. IV. 13. l.), amelynek szavaival kell foglalkoznia — de ezek a szavak nem a mesélői, hanem hagyományos kötött szövegek, úgy hogy nem tartoznak teljesen a mesekutatás keretébe, vizsgálatuk a népdalokéval analóg.

¹⁴ Völkerpsychologie II. 29. l., III. 348. l.; Elemente der Völkerpsychologie, Leipzig 1912, 267. l.

¹⁵ Edward Taylor: Research into early history of mankind, London 1865; Primitive culture, London 1871; Andrew Lang: Custom and myth, London 1885²; Myth, ritual and religion, London 1887. L. összefoglalóan Bédier i. m. 57. l.

¹⁶ A matriarchatus nyomai a folklórebán, Társadalomtudomány 1:139. A „vasorrú bába“ és mitikus rokonai, Ethn. 38:217; Magyar ősvallási elemek népmeséinkben, Ethn. 40:133.

¹⁷ Pl. Ethn. 43:39.

primitív vallásokban való gyökerezését. Hogy egy modern, nem annyira az egymást gyakran megdöntő irodalmi adatokon alapuló ethnológiai, hanem inkább a vallásos lélek és a vallásos világtények közvetlen felismeréséből és átérzéséből kiinduló vallástörténeti¹⁸ szemlélet, — a mesének a szellemét és a lényegét megfogni akaró interpretálása — mennyire viheti előre a mesetudományt, azt talán éppen a legközelebbi jövő fogja megmutatni. Egy magyar mesetanulmányra már utalhatok is, amely ilyen nyomokon indul.¹⁹

Különben is abba az irányba mutat a mesetudomány fejlődése, hogy a szöveg-, adat- és cédulafilológiának mindig kevesebb és kevesebb helye lesz benne, és hogy a mesekutatás 'iskolái', amelyek sokaságukkal és sokféleségükkel az igazi mese-ismeretet lehetetlenné teszik, helyet fognak adni egy másfajta szemléletnek. Ha az eddigi mesekutatást a maga rendszerbe foglaló és mindent a rendszer kedvéért tevő tudományosságával — vagy helyesebben mondva tudományosságával — 'rendszeresnek' nevezzük, úgy a jövőben a 'lazábbra fogott', szellemileg rugalmasabb, nagyobb egységeket észre-vevő és látni akaró mesetudomány eljöveteletét várhatjuk vagy óhajthatjuk. Ez a mesetudomány nem lesz olyan válogatós az eszközeiben, mint az eddigi, és az ismeretszerzésnek a legimmanensebben 'tudománytalan' módjait sem fogja megvetni. Viszont válogatósabb lesz az eredményeiben, és nem fog apró-cseprő megtudásokkal megelégedni ott, ahol nagy megismerésekre és átélésekre van szüksége az emberi szellemnek.

De talán kár most a jövőbe néznünk, amikor a múlttal meg a jelennel foglalkozni a kitűzött célunk: hiszen tisztára praktikus dolgokat akarnak ezek a sorok tisztázni. Vissza kell még térnünk a mesekutatás ismertetésére, mert nagyon termékeny gondolatú kutatók azok, akiket még nem említettünk.

Vannak, akik az egyén lelki életéből igyekeznek a mesét magyarázni. A lelki jelenségek közül az álom áll a mese lélektanához a legközelebb. A mese és álom kapcsolatával először Ludwig Laistner²⁰ foglalkozott behatóan, utána Fr. v. d. Leyen²¹ hangoztatja a mese álomelméletét. Freund Zsigmond az ideg-

¹⁸ V. ö. Kerényi, EPhK. 57, 1933, 112.

¹⁹ Kerényi Károly: A csodaszarvas az Ezeregynapban. Ethn. 41:145. A modern vallástörténeti alapú mesevizsgálat módszereivel óhajt eljárni a magam készülő dolgozata is a „Halhatatlanságra vágyó királyfi” meséjéről.

²⁰ Das Räthsel der Sphinx, Berlin 1889.

²¹ Zur Entstehung der Märchen, az Archiv f. d. Studium der neueren Sprachen u. Literaturen 113. és köv. köteteiben; és kis kézikönyvében: Das Märchen, Leipzig 1925³, 51. l.

orvoslás számára az emberi léleknek számos addig rejtett tulajdonságát és funkcióját tárta fel. A pszichoanalitikusok az új felfedezéseket csakhamar alkalmazták a szellemtudományokra, nem utolsó sorban a mesére is, és a mese létrejöttének titkához a pszichoanalitikus módszerrel igyekeztek hozzáférközni.²² Az etnológus és pszichológus kutatóknak is természetesen a mese tartalmából kell kiindulniok.

A mesekutatásnak ezek a formái alapjukban véve mind összehasonlíthatók. Nem az egyes mesével foglalkoznak úgy, ahogy azt egy bizonyos mesemondó egy bizonyos alkalommal előadja, hanem mint típust és változatokat, vagy mint műfajt nézik a mesét. Csak legújabban, főként az orosz tudományban vetődött fel a mesekutatásnak egy új problémája, amely végre felfedezi a mesét mint művészi egységet. Rittershaus és Löwis of Menar azt vizsgálják, hogy a közös mesetárgy az egyes nemzeteknél milyen tartalmi, felfogásbeli és kompozícióbeli helyi formát vesz fel. Az orosz kutatók egy csoportja²³ tovább megy és felteszi azt a kérdést, hogy a mesemondó egyénisége hogyan nyomja rá a bélyegét a mesére. A mesekutatásnak ez az egyetlen iránya, amelynek a mese szavaira is szüksége lehet: a mesélő egyéniségének ismeretéhez nyelvezetét, kifejezőkészségét, stílusát is ismerni kell. De a mesekutatásnak ez az iránya még csak a kezdetén van. Problémáinak megoldásához alig járultak hozzá mással, mint mesegyűjtemények bevezetésekkel, ahol néhány szóval méltatják a mesemondókat is.²⁴ Önálló dolgozat csak egy foglalkozik ilyen témával: Asadowskij idézett munkája. Módszer, munkaprogramm még semmi. Nem csoda hát, hogy a mesélő egyéniségéig is az összehasonlító kutatások kényelmesen kitaposott ösvényén akarnak eljutni és a mesében szintén csak a tartalmi elemet juttatják szóhoz.

*

Aki végiggondolja azt, amit elmondottunk, arra a következtetésre juthat — és sok mesekutatónak az is a meggyőződése — hogy elég, ha a gyűjtő a mesének csak a tartalmát közli a feldolgozó tudóssal. A mesegyűjtőtől általában mégis gyorsírásos, hangtani pontosságú szöveget szoktak követelni,

²² Módszerük összefoglalását I. Braun Soma: A népmese, Budapest é. n. 59. l.

²³ L. Mark Asadowskij: Eine sibirische Märchenerzählerin, FFC 68., Helsinki 1926, 5—23. l. (A könyv további fejezetei egy „mesefa” mintaszzerű jellemzése.)

²⁴ Német gyűjtők ezt szórványosan már régebben is megtették: Wisser: Plattdeutsche Volksmärchen, Jena 1914; Jahn: Volksmärchen aus Pommern, Norden 1891.

és nem is ok nélkül. Aki fonetikus szöveget hoz haza gyűjtő-útjáról, a tájnyelvtanulmányozásnak tesz hasznos szolgálatot, már pedig áll az a szép elv, hogy minden tudományszak tőle telhetően segítse a másikat. A gyorsírásos, szószerinti lejegyzés pedig a hitelességet biztosítja. Az összehasonlító mesekutató témája feldolgozásában az egyes meseváltozatokból kivonatokat készít, de ezekben tekintettel van minden vonásra, ami összehasonlító munkájában érdekl; sőt nem csak azt figyeli meg, hogy mi van a szövegben, hanem azt is, hogy mi hiányzik belőle. De ha már a gyűjtőtől is kivonatot kap — vagy nem egészen hű mását az elmondott mesének — sohasem tudhatja, hogy a gyűjtő egyéni belátása vagy önkénye nem hagyott-e ki olyan mozzanatokot, amelyek számára fontosak, és azt sem tudhatja, hogy egy bizonyos motívum hiánya az elbeszélőtől, vagy a gyűjtőtől ered-e. Egyszóval: a mesekutató nem bízhat meg az olyan szövegben, amelyből kiérzik a gyűjtő egyénisége is. Hogy mi fontos a tudósnak, mi nem, azt csak a tudós maga döntheti el munka közben az íróasztalánál. A gyűjtőt nem lehet azzal megterhelni, hogy figyelmét a fontos és nem-fontos megkülönböztetésére fordítsa, még ha a gyűjtő maga is volna az, aki majd a gyűjtött anyag összehasonlító feldolgozását végzi. Ilyen szelekciós munkát a gyűjtés közben a gyűjtővel nem szabad végeztetni.

De ha nem bízunk kiválasztó munkát a gyűjtőre, vajjon rábízhatjuk-e, hogy kiválassza, mit érdemes egyáltalán feljegyezni, és mi az értéktelen anyag, ami a leírást nem érdemli meg? Hiszen lehet rosszul, csonkán, zavarosan elmondott, vagy nyilvánvalóan irodalmi forrásból, ponyvából származott mesét is hallani, ami a nyomdafestéket valóban nem éri meg, de talán a folklóre-irattári helyet sem. Fennállhat ugyan az a szempont is, hogy mindent le kell jegyeznünk. Ha összehasonlító a kutatásunk: a rossz változat is csak változat, ami esetleg valami fontos vonást is tartalmazhat, vagy legalább is arról tanuskodik, hogy ismerik a mesét illető vidéken is; ha pszichológusok vagyunk, érdekelhetnek bennünket a lelki folyamatok, amelyek az eredetileg 'jó' mesét elrontották; ha a mesemondó egyéniségével és egyéni stílusával foglalkozunk, problémákat adhat elénk a rossz mesélőnek hagyományos tárgyához való viszonya. Ha irodalmi eredetű a mese, érdekelheti a kutatót, hogy milyen változásokkal került a nép szájára. Mindamellett elsősorban mégis a jó változatokat fogja a gyűjtő keresni, mert a rendelkezésére álló időt minél hasznosabban akarja felhasználni — és a legmegrögzöttebb mesefilológus sem

állíthatja azt, hogy a rossz változatok épp olyan értékesek, mint a jók.

A következetes ragaszkodás egy a priori felvett álláspont-hoz az elmélet terén talán még megjárja, de olyan gyakorlati dolognál, mint a mesegyűjtés, nem helyénvaló. A gyűjtő, ha az összehasonlító kutatás szempontjából jól is teszi, ha feljegyez kisebb egyéni értékű meseváltozatokat is, ha a teljes hitelesség és korlátlan felhasználhatóság végett szószerint is jegyzi a mesét, mégsem passzív eszköze a mesetudománynak. Ellenkezőleg, a mesegyűjtés nagy ügyességet, rátermettséget, tehetséget és képzettséget megkívánó dolog, és a gyűjtőnek nagyon sokat kell tehetségéből és tudásából beleadnia a gyűjteménybe. Már a gyűjtés kezdete: a mesemondó felkutatása is olyan feladat, hogy a gyűjtő saját megítélése — szelekciója — nélkül el sem képzelhető. Azonkívül, ha azt mondanók, hogy a gyűjtőnek nem szabad válogatnia, azt is el kellene néznünk, hogy mese helyett népdalt, vagy babonát ír le — mert hát a gyűjtés közben nem nézheti azt, hogy mire mennyi szüksége van a mesekutatónak. A néphagyományok gyűjtője természetesen nem specializálhatja magát teljesen egy műfajra, és ha mesegyűjtő programmal is indul, alkalomadtán felír más is, ami éppen kínálkozik, de a mesekutatónak beterjeszteni a többivel együtt ezt nem fogja azzal, hogy ő illetéktelen minden válogatásra. Tehát az a rideg elvi álláspont, hogy a gyűjtő nem értékelhet, tarthatatlan.

Az összehasonlító kutatásnak csak a hitelesség kedvéért van szüksége szószerinti lejegyzésre. De minél pontosabb a lejegyzés, annál hitelesebb, és van a szószerinti meseszövegnél is pontosabb. Nemcsak a mondatok, a szavak, a hangok követhetik a mesemondót mindenben, hanem még a beszéd tempója, a szünetek, a hanghordozás is. Ha abszolút hitelességet kívánunk, el kell jutnunk oda, ahova a zenefolklorisztikai gyűjtés már régen eljutott: a fonográfhoz.

Tény, hogy a mai mesekutatás a fonográfhengerre vett mesékkal semmivel sem menne többre, mint a gyorsírásosakkal. Hiszen a mesekutatás legújabb iránya, a mesemondó egyéniségének vizsgálata sem tudott még annyira elszakadni a hagyományoktól, hogy a mese szavaiból is ki tudna valamit hozni. Ha az irodalmi stílusvizsgálat célkitűzéséhez és módszereihez csatlakozik, a szavaknak már hasznát tudja talán venni, de a beszédtempó és a hanghordozás felhasználásától még nagyon messze tartunk. A 'lazábbra fogott' meseszemlélet fejlődésnek várható iránya sem vezet a szavak és a beszéd túlérté-

kelése felé. De a jövőbe nem lehet látni; és kár könnyelmű jóslatokkal hasznavehetetlenné tenni munkánkat a jövő számára. Az interpretálás különben is mindig pontos szöveget kíván.

A gyűjtőnek arra is kell gondolnia, hogy évek vagy évtizedek múltán is használni lehessen majd a gyűjteményét; akkor is, amikor már egészen más szempontjai lesznek a kutatásnak, mint amilyenek a gyűjtés idejében voltak. Ezért, elsősorban ezért kell a lejegyzésnek olyan hitelesnek, olyan minden árnyalatra kiterjeszkedőnek lennie, hogy még a jövő évtizedek kutatójának is minden kérdésére válaszolni tudjon. A fonográfus gyűjtés ezért a legkívánatosabb és legtökéletesebb.

Hátrányai vannak ugyan ennek is. Mindenekelőtt az, hogy a fonográfhenger drága. Ennek az lesz az eredménye, hogy a gyűjtőnek háromszor is meg kell gondolnia, amíg a gépbe mondat egy-egy mesét. Így azután túl sokat kell a gyűjtő elbírálására bízni, nem lehet sok mesét gyűjteni — pedig a még virágzó összehasonlító kutatás szükséglete a lehető legnagyobb számú variáns — és a fonográfba vett szöveg talán nem is lesz tökéletes, mert a mesélő akkor már másodszor mondja el a mesét (az első elmondáskor kell a gyűjtőnek eldöntenie, hogy érdemes-e géppel lerögzíteni) és így esetleg fáradt vagy feszélyezett lesz. Igaz, hogy ez az utolsó hátrány az írásos lejegyzésnél is előfordulhat és a gyűjtő ügyességének a dolga, lehetőség szerint elhárítani.

Ha fenntartjuk azt a követelésünket, hogy lehetőleg sok mesét, és nem csak a legjobbakat, kell lejegyezni — már pedig az összehasonlító kutatás érdekében fenn kell tartanunk — akkor a csak fonográfus gyűjtést nem tarthatjuk elégségesnek (ha csak olyan paradicsomi állapotok nem állanak elő, hogy minden gyűjteni való mesére jut fonográfhenger). Egyelőre a gyorsírással, esetleg fonetikus lejegyzéssel a legcélszerűbb, mert viszonylagosan teljes hitelesség mellett a gyűjtő legnagyobb függetlenségét biztosítja. Azonban, ha mód van rá, már most is gondolhatunk arra, hogy egy-egy kiváló mesemondónak egy-egy jó meséjét géppel felvegyük.

Honti János.